

Л. Ю. Ковтунова

*здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

УДК 347.624

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

У більшості випадків шлюб визнається недійсним за рішенням суду. Судовий розгляд справ про визнання шлюбу недійсним має певну специфіку, яка виявляється під час підготовки справ цієї категорії до судового розгляду, самого судового розгляду й під час ухвалення рішенням суду.

В більшості випадків шлюб визнається недійсним за рішенням суду. Судовий розгляд справ про визнання шлюбу недійсним має певну специфіку, яка виявляється під час підготовки справ цієї категорії до судового розгляду, самого судового розгляду й під час ухвалення рішенням суду.

In most cases marriage is acknowledged invalid in decision of court. Judicial consideration of matters about invalid marriage has a considerable specific. It shows up during the matters preparation of this category for the judicial consideration and making court decision.

Традиційно припиненню правовідносин між особами, які уклали шлюб з порушенням передбачених у законі умов, шлюбу передувало дві послідовні стадії: по-перше, визнання його недійсним у судовому порядку, а по-друге, анулювання актового запису про шлюб органом державної реєстрації актів цивільного стану, на підставі рішення суду. Однак на сьогоднішній день нормами сімейного законодавства передбачена можливість анулювання актового запису про шлюб державним органом реєстрації актів цивільного стану, минаючи стадію судового розгляду справи про визнання шлюбу недійсним. Проте такий порядок має численні недоліки, на які вже було звернено увагу раніше [1]. Недоліки порядку анулювання актового запису про недійсний шлюб ще раз доводять, що шлюб має визнаватися недійсним тільки у судовому порядку, а актовий запис про шлюб, зареєстрований з порушенням вимог чинного законодавства, повинен бути анульований тільки на підставі рішення суду про визнання шлюбу недійсним. Тільки такий порядок визнання шлюбу недійсним у повній мірі буде сприяти всебічному та повному дослідженню обставин справи, дотриманню законності, захисту прав і законних інтересів осіб, права яких були порушені внаслідок укладення недійсного шлюбу.

Проблема судового розгляду справ про визнання шлюбу недійсним ще не отримала достатньої розробки у науковій літературі. Найбільше уваги зазначеній проблематиці приділялося у роботах Н. М. Кострової [2; 3; 4]. Інші автори зупинялися тільки на окремих питаннях судового розгляду справ про визнання шлюбу недійсним [5, с. 98-104; 6, с. 142-150; 7, с. 83-91]. Разом із тим судовий розгляд справ про визнання шлюбу недійсним має значну специфіку, яка потребує окремого розгляду.

Завданням даної статті є аналіз норм цивільного процесуального законодавства та висвітлення особливостей судового розгляду справ про визнання шлюбу недійсним. Зазначений аналіз також дозволить виявити окремі вади чинного процесуального законодавства та внести пропозиції щодо їх усунення.

Велике значення для захисту прав осіб, права яких були порушені внаслідок укладення шлюбу з порушенням вимог чинного законодавства, має визначення їх підвідомчості.

© Ковтунова Л.Ю., 2009.

У теорії цивільного процесуального права як загальний критерій для підвідомчості справ суду розглядається наявність спору про право. Даний критерій доповнюють основні критерії судової підвідомчості: суб'єктний склад сторін і характер правовідносин, з яких виникає справа [8, с. 87]. Проте, як зазначалося у правовій літературі, для визначення підвідомчості спорів, які впливають із сімейних правовідносин, ці основні критерії майже не застосовуються, оскільки сімейні спори виникають тільки між громадянами [3, с. 76]. Крім загальних критеріїв у сімейному законодавстві застосовуються інші, спеціальні критерії, на підставі яких встановлюються ознаки, що впливають на визначення підвідомчості, змінюючи загальні правила.

Для справ про недійсність шлюбу за українським законодавством таким додатковим критерієм стали юридичні факти, які впливають на дійсність шлюбу. Залежно від того, які саме умови чинного законодавства було порушено під час реєстрації шлюбу, він, як відомо, або є недійсним у силу прямої вказівки про це у законі, так що запис про нього підлягає анулюванню державним органом РАЦС, або його недійсність встановлюється у судовому порядку.

СК України передбачає дві нерівнозначні групи юридичних фактів, за наявності яких, шлюб визнається недійсним за рішенням суду. Одні з них мають імперативний характер, тобто за їх наявності суд зобов'язаний винести рішення про визнання шлюбу недійсним. До таких фактів належать: реєстрація шлюбу без вільної згоди жінки або чоловіка та реєстрація шлюбу без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя.

Диспозитивними підставами є такі, за наявності яких суд має право, а не зобов'язаний, визнати шлюб недійсним. До них належать: реєстрація шлюбу:

- 1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною, якщо усиновлення не було скасоване;
- 2) між двоюрідними братом і сестрою;
- 3) між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;
- 4) з особою, яка приховала відомості про стан свого здоров'я, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого з подружжя чи їхніх нащадків;
- 5) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Проте зі змісту ст. 124 Конституції України випливає, що особа, права якої було порушено внаслідок укладення недійсного шлюбу, має право звернутися до суду з вимогою про визнання його недійсним попри те, що такий шлюб є недійсним через пряму вказівку про це у СК України, який передбачає анулювання актового запису про реєстрацію шлюбу державним органом РАЦС.

Таким чином, судам підвідомчі усі справи про недійсність шлюбу незалежно від того, які саме умови його укладення було порушено.

Велике значення має також і питання про підсудність справ про визнання шлюбу недійсним. Підсудність таких справ визначається за загальними правилами територіальної підсудності, оскільки будь-які спеціальні правила з цього приводу відсутні.

Підсудність таких справ може бути і альтернативною, якщо невідоме місце проживання відповідача або він не має місця проживання в Україні.

Не всі правила про підсудність справ про недійсність шлюбу повністю задовольняють інтереси осіб, права яких порушені внаслідок укладення такого шлюбу. Це стосується перш за все інтересів позивача, у якого на утриманні перебувають малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. Не зовсім зрозуміла причина, через яку законодавець визнав необхідним захистити у визначених ситуаціях права і законні інтереси позивача у справах про розірвання шлюбу, не врахувавши при цьому аналогічні обставини, які можливі і на боці позивача у справах про визнання шлюбу недійсним. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне надати позивачу у справах про визнання шлюбу недійсним право на пред'явлення позову за місцем свого проживання у разі, якщо на його утриманні перебувають малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. У зв'язку з цим необхідно доповнити ч. 2 ст. 110 ЦПК України словами "позови про визнання шлюбу недійсним" і викласти її у такій редакції: "Позови про розірвання шлюбу та про визнання шлюбу недійсним можуть пред'являтися за місцем проживання позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача".

Вимоги про визнання шлюбу недійсним розглядаються у позовному порядку, незалежно від того, чи є розбіжності між сторонами, властиві для позовного провадження. Процесуальною формою захисту прав у позовному провадженні є позов.

Сучасні вчені-процесуалісти виділяють, як правило, три елементи позову: предмет, підставу та його зміст [8, с. 124; 9, с. 114; 10, с. 221; 11, с. 324; 12, с. 155; 13, с. 201; 14, с. 260]. Предметом позовів про визнання шлюбу недійсним є порушене право позивача на створення сім'ї. Позивач може звернутися з позовом до суду про визнання шлюбу недійсним тільки в окремих, визначених законом випадках. Підставою таких позовів є тільки ті обставини, з якими закон пов'язує необхідність чи можливість визнання шлюбу недійсним. Змістом позовів є вимога про визнання шлюбу недійсним.

У літературі як з проблем матеріального, так і з проблем процесуального права, немає єдності думок щодо віднесення позовів про визнання шлюбу недійсним до певного виду у процесуально-правовій класифікації позовів. Щодо цього в літературі існують дві точки зору.

На думку одних вчених, позов про визнання шлюбу недійсним є негативним позовом про визнання [4, с. 126; 12, с. 160; 15, с. 195]. Інша група вчених стоїть на позиції, що позов про визнання шлюбу недійсним є перетворювальним [5, с. 103; 16, с. 143; 17, с. 109]. Прибічники цієї точки зору вказують на те, що при визнанні шлюбу недійсним рішенням суду "є за своєю природою конститутивним, перетворює правові відносини між подружжям: анулює, як правило, права та обов'язки, передбачені шлюбно-сімейним законодавством, та відносить регулювання майнових відносин між ними до норм цивільного права" [17, с. 109].

На нашу думку, з останньою точкою зору слід погодитись і віднести позови про визнання шлюбу недійсним саме до перетворювальних позовів, оскільки під час реєстрації шлюбу, який згодом визнається недійсним, між особами, які його зареєстрували, виникають певні правовідносини, і не всі з них припиняються після визнання шлюбу недійсним. Крім того, після прийняття судом рішення про визнання шлюбу недійсним між вказаними особами можуть виникнути нові правовідносини. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 45 СК України, якщо особа одержувала аліменти від того, з ким перебувала в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави і підлягає поверненню відповідно до ЦК України. Отже, між цими особами можуть виникнути деліктні зобов'язання у зв'язку з набуттям майна без достатньої правової підстави, що регулюються гл. 83 ЦК України.

Таким чином, позов про визнання шлюбу недійсним слід відносити до перетворювальних позовів.

Хоча ні у цивільному процесуальному, ні у сімейному законодавстві норми, що регулюють особливості розгляду справ про визнання шлюбу недійсним, не виділені в окрему групу, такі особливості виникають під час підготовки справ цієї категорії до судового розгляду, самого судового розгляду і під час ухвалення рішенням суду.

Суддя відкриває провадження у цивільній справі не інакше як на підставі заяви, поданої в порядку, встановленому ЦПК України.

Як відомо, для здійснення права на звернення до суду за судовим захистом необхідна наявність суб'єктивних і об'єктивних передумов. Норми про недійсність шлюбу не містять ніяких особливих передумов виникнення права на позов про визнання шлюбу недійсним. Порівнюючи інститут недійсності шлюбу з інститутом розірвання шлюбу, можна вказати, що обидва вони покликані слугувати ефективному захисту порушених прав і для обох цих інститутів центральним має бути принцип захисту інтересів дитини. При цьому повинні враховуватись інтереси як дитини, яка ще не народилась, так і вже народженої дитини. Цей принцип під час розірвання шлюбу втілений, зокрема, у ст. 110 СК України, відповідно до якої негативною об'єктивною передумовою права на пред'явлення позову про розірвання шлюбу є вагітність дружини та період протягом одного року після народження дитини, які є перешкодою для звернення до суду з позовом про розірвання шлюбу. Дана норма є гарантією спокою і для вагітної дружини і для жінки, яка нещодавно народила дитину. І, на нашу думку, захисту потребують такі ж інтереси жінки й дитини під час укладенні нею шлюбу, який є недійсним, має бути або може бути визнаний недійсним за рішенням суду. З огляду на це, необхідно підтримати думку, яка була висловлена Турою Худжанязовим про те, що зазначена норма може бути застосована і щодо позовів про визнання шлюбу недійсним [18, с. 23]. У зв'язку з цим необхідно доповнити ст. 42 СК України ч. 2 наступного змісту: "Позов про визнання шлюбу недійсним не може бути пред'явлений чоловіком протягом вагітності дружини та

протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини”. Відповідних доповнень потребуватиме і п. 5 ч. 3 ст. 121 ЦПК України. До цього абзацу необхідно внести доповнення такого змісту: “... заява повертається у випадках, коли чоловіком подана заява про визнання шлюбу недійсним під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України”. Прийняття подібних норм дозволить взяти під охорону права вагітної жінки та дитини, яка зачата у недійсному шлюбі або вже народилася незалежно від законності укладення шлюбу.

Після прийняття заяви, суддя здійснює підготовку справи до судового розгляду з метою забезпечення своєчасного та правильного вирішення справи або з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду. Проте у справах про визнання шлюбу недійсним врегулювання спору до судового розгляду є неможливим. Недопустимим є припинення справ про визнання шлюбу недійсним шляхом укладення мирової угоди [2, с. 77; 6, с. 143-144].

Необхідно приєднатися до думки тих вчених, які вважають, що у справах про визнання шлюбу недійсним неможливою також є відмова позивача від позову [7, с. 88]. Це обґрунтовується тим, що сам по собі факт укладення шлюбу з порушенням вимог чинного законодавства є порушенням імперативних вимог закону. З моменту звернення особи до суду з вимогою про визнання шлюбу недійсним зазначена справа набуває публічного характеру і не може бути припинена за волею сторін, оскільки в даній справі рішення суду про визнання шлюбу недійсним має конститутивний характер. З цих же підстав справа зазначеної категорії не може бути припинена шляхом визнання позову відповідачем.

Таким чином, у справах про визнання шлюбу недійсним у сторін немає можливості врегулювати спір до судового розгляду.

Центральною стадією цивільного процесу у будь-якій справі є стадія судового розгляду.

Однією з процесуальних гарантій прав осіб, які уклали шлюб з порушенням вимог чинного законодавства, може стати закритий судовий розгляд справи. Аналіз підстав визнання шлюбу недійсним дозволяє твердити, що за наявності будь-якої підстави його недійсності справи про визнання шлюбу недійсним можуть бути заслухані шляхом закритого судового розгляду. Це впливає з того, що самі по собі справи такої категорії зачіпають сферу особистого життя громадян і створюють ризик порушення їх особистих немайнових прав: право на таємницю про стан здоров'я, право на сім'ю, право на особисте життя та його таємницю тощо. Таким чином, на наш погляд, у справах про визнання шлюбу недійсним може мати місце закритий судовий розгляд.

Ще однією особливістю цивільних справ про визнання шлюбу недійсним є те, що стороною в таких справах можуть бути неповнолітні особи. Відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦПК України, неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь. І тому в разі, якщо неповнолітні особи є стороною у справі вони мають такі ж самі права і мають виконувати ті ж обов'язки, що й повнолітні учасники процесу. Закон передбачає додаткові гарантії захисту прав неповнолітніх свідків у цивільному процесі під час розгляду справи у суді. Так, на розсуд суду допит неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, піклувальників, якщо вони не зацікавлені у справі. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання. На наш погляд, аналогічні правила необхідно встановити і для осіб, які є сторонами у справі, якщо вони не досягли повноліття на час розгляду справи. Це має сприяти більш повному та об'єктивному з'ясуванню обставин справи, а також дотриманню прав і законних інтересів не тільки неповнолітніх осіб, які беруть участь у цивільному процесі як свідки, а й тих, які є сторонами у процесі. Крім того, зазначені правила мають сприяти об'єктивній оцінці судом показань сторін.

Таким чином, вважаємо за необхідне доповнити ст. 176 ЦПК України ч. 2, а наступні частини відповідно вважати ч.ч. 3, 4 тощо, такого змісту: “Якщо позивач та (або) третя особа, яка бере участь на його стороні, відповідач та (або) третя особа, яка бере

участь на його стороні, є неповнолітніми, їх пояснення заслуховуються з дотриманням вимог статті 182 цього Кодексу”.

На нашу думку, оскільки укладення шлюбу з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб, є диспозитивною підставою визнання шлюбу недійсним, допомогти у вирішенні питання про те, чи відповідає зазначений шлюб інтересам особи, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб, має орган опіки та піклування. У зв'язку з цим, під час розгляду судом справ про визнання недійсним шлюбу, укладеного з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб, участь органу опіки та піклування має бути обов'язковою. В тому разі, коли орган опіки та піклування не звертався до суду із заявою про визнання такого шлюбу недійсним, він обов'язково має бути залучений судом до участі у справі для надання висновку про відповідність шлюбу інтересам дитини.

Отже, ч. 4 ст. 19 СК має бути доповнена після слів “скасування усиновлення та визнання його недійсним” словами: “визнання недійсним шлюбу, якщо він був зареєстрований з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб”.

Певну специфіку розгляду справ про визнання шлюбу недійсним надає така підстава, як приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених. За наявності зазначеної підстави недійсності шлюбу, позивач має довести наявність у відповідача тієї чи іншої хвороби. Для з'ясування суті діагнозу, характеру ушкодження здоров'я позивача та впливу хвороби на нащадків у суді виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань.

Чинне просувальне законодавство допускає використання різних форм спеціальних знань, хоча систематичного законодавчого регулювання вони поки що не мають. Основними серед цих форм є судова експертиза та пояснення спеціаліста [19, с. 16-17].

Із змісту ст. 30 СК України випливає, що існує декілька випадків, у яких шлюб може бути визнаний судом недійсним через приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених. По-перше, ті випадки, коли наслідком приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених може стати порушення фізичного або психічного здоров'я іншого з подружжя або їх нащадків. По-друге, коли наслідком приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених стало порушення фізичного або психічного здоров'я іншого з подружжя або їх нащадків. Ці випадки можуть поєднуватися у різних варіантах. У кожній із зазначених ситуацій суд має вирішувати питання про те, яку з форм використання спеціальних знань застосувати: призначити експертизу чи запросити відповідного спеціаліста у судові засідання. На наш погляд, вирішуючи зазначене питання, необхідно виходити з того, чи є наявним порушення здоров'я особи, чи ні. У тому разі, коли внаслідок приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених стало порушення фізичного або психічного здоров'я іншого з подружжя чи їх нащадків, для встановлення характеру та ступеня ушкодження здоров'я призначення експертизи є обов'язковим з урахуванням вимог ст. 145 ЦПК України. У тих випадках, коли наслідком приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених може стати порушення фізичного або психічного здоров'я іншого з подружжя або їхніх нащадків, досить залучити спеціаліста для надання консультації.

За таких обставин суду необхідна консультація спеціаліста для з'ясування суті діагнозу хворого, щоб мати можливість прийняти об'єктивне та обґрунтоване рішення у справі. Крім того, для встановлення можливих наслідків тієї чи іншої хвороби, отримання прогнозу її розвитку, можливих проявів хвороби у нащадків теж необхідні пояснення спеціалістів. Отже, до участі у справі можуть бути залучені декілька спеціалістів, які є фахівцями у відповідних галузях медицини та генетики.

Таким чином, враховуючи специфіку підстави визнання шлюбу недійсним, яка, по-перше, сформульована у законі не досить чітко, а, по-друге, має диспозитивний характер, для ухвалення об'єктивного та обґрунтованого рішення суд має залучити до участі у судовому розгляді спеціалістів з медицини та генетики або призначити експертизу для встановлення характеру і ступеня ушкодження здоров'я позивача або його нащадків.

Стадія судового розгляду справ про визнання шлюбу недійсним закінчується прийняттям судом рішення. У рішенні відбивається вся проведена судом діяльність з дослідження і оцінки доказів із встановлення юридичних фактів, а також із застосування норм права до конкретних правовідносин та їх суб'єктів. Рішенням суду від імені держави має вирішуватися питання про захист прав і охоронюваних законом інтересів осіб, чий права були порушені внаслідок укладення шлюбу з порушенням вимог чинного

законодавства. Проте, як правило, рішення суду у справах про визнання шлюбу недійсним обмежується констатацією факту недійсності шлюбу. Цей стан речей не можна визнати задовільним, оскільки такий акт правосуддя не виконує належним чином своєї основної мети — захистити порушені права громадян.

Через те, що чинне сімейне законодавство передбачає різні наслідки недійсності шлюбу для добросовісної та недобросовісної особи, у судовому засіданні має бути встановлено, чи знала або могла знати особа про перешкоди до реєстрації шлюбу [20, с. 9]. Вирішення цього питання має значення для застосування наслідків недійсності шлюбу. Крім того, у судовому засіданні залишається невирішеним питання про застосування наслідків недійсності шлюбу. На наш погляд, позивач або особа чи державний орган, які мають відповідно до чинного законодавства право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, у позові має вказувати крім вимоги про визнання шлюбу недійсним також і вимогу про застосування наслідків визнання шлюбу недійсним, передбачених ст. 45 СК України. Зазначене положення буде сприяти найбільш ефективному захисту порушених прав і законних інтересів особи, права якої були порушені внаслідок укладення недійсного шлюбу, і позбавить цю особу необхідності звертатися до суду з новим позовом. Наприклад, про поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, виселення особи, яка поселилася у житлове приміщення іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею недійсного шлюбу, повернення коштів, одержаних тим, з ким особа перебувала у недійсному шлюбі, в якості аліментів, як одержаних без достатньої правової підстави тощо.

У законодавстві залишилось не розв'язаним питання про те, з якого моменту припиняються правовідносини між особами, які перебували у недійсному шлюбі: під час набрання чинності рішенням суду, чи з моменту анулювання запису про реєстрацію такого шлюбу? Слід, на нашу думку, вважати, що набрання рішенням суду законної сили, незалежно від того чи анульований відповідний запис в органах РАЦС, припиняє відносини, які існували між особами з моменту реєстрації недійсного шлюбу. Такий висновок відповідає загальним засадам сімейного законодавства, а також сутності й функціям судового рішення, яке має вищу юридичну силу як акт застосування норм права, а анулювання запису про реєстрацію недійсного шлюбу органом РАЦС має вторинний характер і покликане лише обліково засвідчувати визнання шлюбу недійсним у судовому порядку.

Встановлення моменту припинення правовідносин між особами, які перебували у недійсному шлюбі, є дуже важливим для вирішення питання про наслідки недійсності шлюбу. Так, у ч. 2 ст. 45 СК України зазначається, що якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. З огляду на цю норму, необхідно встановити момент, до якого в зазначених осіб виникало право спільної власності на майно, і після якого право спільної власності вже не виникало. Те ж стосується і положень ч. 3 зазначеної статті. Необхідно встановити момент, до якого особа одержувала аліменти від того, з ким перебувала у недійсному шлюбі, і після настання якого цей обов'язок можна вважати анульованим. Таким чином, на наш погляд, відносини між особами, які перебували у недійсному шлюбі, припиняються з моменту набрання чинності рішенням суду про визнання шлюбу недійсним. Цей момент є кінцевим моментом у цих правовідносинах, у той час як початковим є момент реєстрації зазначеного шлюбу.

Таким чином, можна зробити висновок, що визнання шлюбу недійсним у судовому порядку є важливою гарантією належного захисту прав та законних інтересів кожної з осіб, що зареєструвала недійсний шлюб, а також і всіх інших осіб, права яких були порушені внаслідок укладення недійсного шлюбу, а отже, має бути єдиним способом визнання шлюбу недійсним. Разом із тим, правове регулювання судового порядку визнання шлюбу недійсним потребує детального наукового дослідження та подальшого вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Ковтунова Л. Ю. Анулювання актового запису про недійсний шлюб державними органами реєстрації актів цивільного стану / Л. Ю. Ковтунова // Право і безпека. — 2009. — № 1. — С. 211-217.
2. Кострова Н. М. Судопроизводство по семейным делам : учеб. пособ. / Н. М. Кострова. — Махачкала, 1978.
3. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права / Н. М. Кострова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1988.

4. Судебная защита семейных прав: учебное пособие / науч. ред. Н. М. Костровой. — М. : Издательский Дом "Городец", 2008.
5. *Машутина Ж. Н.* Еще раз о преобразовательных исках / Ж. Н. Машутина // Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав : сб. науч. трудов. — Ярославль, 1988.
6. *Гукасян Р. Е.* Мировые соглашения как способ разрешения споров, возникающих из брачно-семейных правоотношений / Р. Е. Гукасян // Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье : тезисы докладов научной конференции, посвященной столетию со дня рождения В. И. Ленина. — Саратов, 1969.
7. *Викут М. А.* Процессуальная природа судебных гражданских дел, вытекающих из Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье / М. А. Викут // Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье : тезисы докладов научной конференции, посвященной столетию со дня рождения В. И. Ленина. — Саратов, 1969.
8. *Чорнооченко С. І.* Цивільний процес України : [навч. посіб.] / С. І. Чорнооченко — К. : Центр навчальної літератури, 2004.
9. *Кройтор В. А.* Гражданский процесс : учеб. пособие [для подготовки к зачету и экзамену]. — Изд. 3-е, перераб. и дополн / В. А. Кройтор. — Х. : Эспада, 2006.
10. *Васильев С. В.* Гражданский процесс : учеб. пособ. - [Изд. 2-е, дополн.] / С. В. Васильев. — Х. : Одиссей, 2007.
11. *Штефан М. Й.* Цивільний процес : підручник [для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти] / М. Й. Штефан. — [Вид. 2-ге, перероб. та дополн.]. — К. : Ін Юре, 2001.
12. *Васильев С. В.* Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. — М. : Фирма Гардарика, 1996.
13. *Власов А. А.* Гражданское процессуальное право : [учебник] / А. А. Власов. — М. : Велби, 2004.
14. *Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В. В. Комарова. — Х. : Одиссей, 2001.*
15. *Гражданский процесс : [учебник]. — [3-е изд., испр. и дополн.] / под ред. М. К. Треушникова. — М. : Городец-издат, 2000.*
16. *Решетникова И. В.* Гражданский процесс : курс лекций / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. — 3-е изд., перераб. — М. : Норма, 2004.
17. *Шахматов В. П.* Новое законодательство о браке и семье РСФСР / В. П. Шахматов, Б. Л. Хаскельберг — Томск : Изд-во ТГУ, 1970.
18. *Хужаниязов Т.* Недействительность брака и его правовые последствия : Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юр. наук : спец. 12.00.03 "Гражданское право и гражданский процесс" / Тура Хужаниязов. — Ташкент, 1976.
19. *Сахнова Т. В.* Экспертиза в суде по гражданским делам : учеб.-практ. пособие / Т. В. Сахнова. — М. : Изд-во БЕК, 1997.
20. *Белогорская Е. М.* О признании брака недействительным / Е. М. Белогорская // Защита гражданских, трудовых и семейных прав в суде. — Краснодар : Краснодарское книжное издательство, 1976.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 16 вересня 2009 року)*

Надійшла до редакції 23.09.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

